

NOVI POGLEDI NA TEORIJU I PRAKSU ODGOJA LIČNOSTI

(**Mujo Slatina** : *OD INDIVIDUE DO LIČNOSTI: Uvođenje u teoriju konfulentnog obrazovanja, Sarajevo, 2006*)

Potreba za knjigama iz područja odgoja i obrazovanja je danas, u odnosu na ranije periode, izrazitije izražena. Razlozi naglašenije potrebe za novim knjigama iz problematike obrazovanja i odgoja su izraz stanja u, danas, preferiranim tumačenjima teorijskih i praktičnih osnova odgoja i obrazovanja mladih i odraslih. U teorijskim interpretacijama dinamizama utkanih u složene i dinamičke procese odgoja se mogu, između brojnih pokazatelja objektivnog stanja, uočiti i : *zastarjela, prevaziđena gledišta o tome što jeste odgoj i kakva mu je najdjelotvornija funkcija, «naučna» odbrana životnim tokovima neprimjerenh odgojnih šema, rezistentnost prema novim, teorijskim ili empirijskim, spoznajama, nesagledavanje potrebe za dubljim interdisciplinarnim istraživanjima suštinskih okosnica odgojnih procesa i neispoljeni senzibilitet za odgojne vrijednosti sadržane u verificiranim iskustvima ranijih generacija.*

U praksi odgoja i obrazovanja se, takođe, zapažaju pristupi i postupci kojima se ne ostvaruje ono što bi se, kada bi se više uvažavale savremene teorijske i praktične spoznaje, trebalo i moglo ostvarivati. Analiza postojeće prakse odgoja i obrazovanja pokazuje, zapravo: (1) da se odgoj i obrazovanje poistovjećuju sa šematičnom «uvezenih radionica», (2) da se rigidni pristupi i postupci u odgoju ličnosti više preferiraju nego fleksibilni, (3) da se rezultatima novih, teorijskih ili (i) empirijskih spoznaja o odgoju i obrazovanju, važnim za unapređenje praktične djelatnosti, posvećuje mala ili skoro nikakva pažnja i (4) da se ne poznaju odgojnoj i obrazovnoj praksi primjerene metode i tehnike prenosa znanja koja su, u procesu vlastitog profesionalnog obrazovanja, stekli odgovorni realizatori potreba i zahtjeva datih ili zadatih u njihovoj svakodnevnoj djelatnosti.

Vrsni teoretičari i iskusni djelatnici u praksi ukazuju na moguće uzroke percipiranih stanja odgoja i obrazovanja mladih i odraslih. Ukazuju na razloge koji su sadržani u općim društvenim pristupima odgoju i obrazovanju ili (i) u shvatanjima nositelja i realizatora praktičnih zahtjeva odgoja i obrazovanja. U općim društvenim aktima se ne govori o izuzetnoj važnosti odgoja. O obrazovanju se pak daleko više govori, ali ne o njegovim suštinskim i kompleksnim sadržajima i procesima, već o «okvirima» u kojima se, kako misle, ova djelatnost odvija (dužina školovanja, «uklapanje» u evropske standarde obrazovanja sa vidljivim zanemarivanjem određenih prednosti vlastitog sistema obrazovanja, preneglašavanje pragmatičkih pristupa i nesagledavanje vrijednosti funkcionalnog, u cilju «lakšeg» i «bržeg» dolaženja do diploma smanjuju se oblasti znanja iz važnih naučnih disciplina, ne polazi se od činjenice da danas mladi ulaze u procese obrazovanja sa većim znanjima i većim mogućnostima spoznavanja itd). Za očitu stagnaciju u odgoju «krivi» su i mnogi odgajatelji, učitelji, nastavnici, profesori i drugi kreatori i realizatori procesa odgoja i obrazovanja. Ukazuje se na njihovo neznanje i neshvatanje suštinskih okosnica odgoja i obrazovanja. Ustvari oni, zbog toga, ne «vide» da su odgoj i obrazovanje bitni preduvjeti napretka i humanizacije društva. Između njih su i oni koji tvrde da imaju solidno znanje iz pedagogije, psihologije i sociologije, stečeno u toku školovanja, ali, zbog lošeg društvenog tremena spoznaja iz ovih naučnih disciplina, nisu uvjereni da mogu, svojim aktivnim djelovanjima, mijenjati postojeće stanje.

Potreba za dubljim razumijevanjem savremenih trendova odgoja i obrazovanja i, posebno, za pouzdanijim uočavanjima i otklancijama zapreka koji otežavaju i usporavaju radikalnije promjene u društvenim stavovima prema ovim procesima, knjiga «**Od individue do ličnosti**» prof. dr. Muje Slatine pruža brojne, naučno i iskustveno utemeljene činjenice, o karakteristikama «ljudske prirode», o kulturnim osnovama i procesima odgoja ličnosti, o kognitivnim, emocionalnim i konativnim dimenzijama obrazovanja, o potrebi redefiniranja ustaljenih odrednica odgoja i obrazovanja, o sadržaju i načinu definiranja novih značajki koji su produkt

savremenih naučnih spoznaja i o brojnim «životnim» primjerima odgoja, mogućim praktičnim rješenjima, prikladnim ilustrativnim pokazateljima, poučnim priložima i drugim činjenicama. Naslovi pet organski povezanih dijelova knjige – Ljudska priroda i odgoj, Od individue do ličnosti, Struktura konfluentnog obrazovanja, Igra i slobodno vrijeme i Principi konfluentnog obrazovanja - rječito govore o značaju i širini problematike koja se razmatra u rukopisu «*Od individue do ličnosti*», **djelu priznatog i poznatog profesora pedagogije dr. Muje Slatine.**

U pregledu suštinskih okosnica, formuliranih na temeljima sintetičke analize širih gledišta o «ljudskoj prirodi», Mujo Slatina iznalazi i definira determinante o kojima se manje zna a koje, u svojoj unutrašnjoj suštini, nose vrijednosti bez kojih se, društveno i individualno djelotvorni proces odgoja i obrazovanja, ne može zamisliti. Autor, zapravo, na temelju kritičkih analiza shvatanja o «ljudskoj prirodi», pokazuje kakav i koliki doprinos, u razvoju pedagogije, mogu imati analizirana shvatanja o «ljudskoj prirodi». U tremanu «ljudske prirode» Mujo Slatina ukazuje i dokazuje kakva jeste «ljudska priroda»: (1) ona je stabilna konstanta, ali ne rigidna i zatvorena, već transcendentna, otvorena prema svijetu i «kovna»; (2) da sadržava, u sebi, tri mentalne funkcije: kognitivnu, emotivnu i konativnu; (3) da je prilagođavanje odgoja ljudskim potrebama bitan preduvjet njegove učinkovitosti. (Autor, u kontekstu razrada povezanosti između potreba i uspjeha u odgoju, najveću pažnju posvećuje hijerarhijskoj teoriji motivacije Abrahama Maslowa.) i (4) da je potreba za učenjem bitna odrednica postojanja i ponašanja čovjeka.

U drugom dijelu knjige «Od individue do ličnosti» dr. Mujo Slatina nastoji da, studiozno i kritički, otkrije prirodu procesa koji se odvijaju u različitim kulturama i da na spoznajama karakterističnih razlika sagleda ishode odgojnih pristupa i postupaka. U tretmanu složenih odnosa između kulture i odgoja Mujo Slatina uvjerljivo dokazuje da su ishodi različiti postupci podizanja djece različite ličnosti, da su razlike u kognitivnim stilovima ličnosti takođe produkt preferiranih načina odgoja u određenim kulturama i da se u svakoj kulturi, zahvaljujući specifičnim

insitucionalnim i vaninstitucionalnim oblicima djelovanja, formiraju ličnosti koji odgovaraju intencijama te kulture. Naglašavajući organsku povezanost između karaktera kulture i načina odgoja, Mujo Slatina sagledava i opasnosti koje su prisutne u strukturama i dinamizmima određenih kultura i koje, kao takve, značajno *doprinosu formiranju socijalno nepoželjne ličnosti*. U raspravi mogućih opasnosti, autor izdvaja dvije koje su, po njegovom mišljenju, najvažnije. To su: **antagonistička akulturacija i etnocentrizam**. Ukazuje na put izrastanja etnocentrizma iz etničke samodovoljnosti. Autor ističe i da se tehnikama regresije, ostentativne diferencijacije i negacije može objasniti proces realiziranja antagonističke akulturacije.

U ovom dijelu knjige Mujo Slatina započinje šira i dublja razmatranja suštinskih pitanja vezanih za **konfluentno obrazovanje**, za ideju koju, u sebi, nosi više od jedne decenije i koja se «magnetskom snagom stalno vraćala sebi i potpuno okupirala moje misli i moja osjećanja. Sve se one okupljene oko pitanja: *Gdje je odgoj/obrazovanje u današnjem savremenom svijetu u pojavi čitavog niza nasrtaja i napada na ljudski život?*» U sadržaju i načinima ostvarivanja **konfluentnog obrazovanja** Mujo Slatina traži i iznalazi odgovore na akutna i aktualna pitanja današnjeg odgoja i obrazovanja. Šta je, u savremenom poimanju obrazovanja i odgoja, društveno i individualno poželjno a šta nije? Šta je potrebno mijenjati ili modelirati u teoriji i praksi sadašnjeg odgoja i obrazovanja, a šta je opravdano sačuvati i (ili), odgovarajućim naučnim i (ili) stručnim pristupima i postupcima, stimulirati? Šta procesi konfluentnog obrazovanja u sebi sadržavaju i kakve odgojne ishode iz njih možemo očekivati? Odgovore na ova i druga slična pitanja sadržana su u sistematiziranoj deskripciji rezultata precizne analize suštinskih komponenti i determinanti konfluentnog obrazovanja. Koliko su bazične potrebe odgoja i obrazovanja, ustvari koliko su potrebe za razvojem kognitivnih, emotivnih i konativnih crta ličnost preferirane u konfluentno obrazovanju vidljivo je iz prezentiranih određenja pojma konfluentnog obrazovanja. «*Konfluentno obrazovanje* – ističe autor – *je društvom organizirani proces učenja i podučavanja u kojem*

biološki individum i/ili jedno individualno nagonско biće, pomoću obrazovnih dobara, (samo)aktiviteta i unapređujućeg poticanja i djelovanja, u svojoj totalnosti izrasta iz unutaršnjeg toka formiranja/obrazovanja u jedno zdravo jedinstveno duševno, duhovno i djelatno ljudsko biće biće.» I u autorovom osobnom, kraćem određenju konfluentnog obrazovanja kao «procesa učenja podučavanja kojim se obrazuju/formiraju individualne ljudske životne snage» - se naglašava ono što je, u razvoju ličnosti, od posebne važnosti. Naglašava se **učenje** kojim se pokreću, aktualiziraju i osmišljavaju unutrašnji potencijali čovjeka, ostvaruje se ono što nosi u sebi i što dobiva od datih, povoljnih uvjeta i od ishoda vlastitog aktiviteta i uticaja drugih. U skladu sa principima konfluentnog obrazovanja prof. dr. Mujo Slatina, složenu problematiku učenja, sagledava u njegovim vrednosnim određenjima. U autorovom tretmanu pojma «učiti» se pevazilaze klasična pedagoška poimanja učenja, jer učiti znači **znati, činiti, živjeti, biti, vrednovati i vjerovati**.

Mujo Slatina se ne zadržava samo novim pristupima u tumačenju oblika učenja, već nastoji i da pokaže i dokaže potrebu mijenjenja klasičnih shvatanja o sadržajima i načinima učenja. Ove promjene se najbolje ostvaruju u teoriji i praksi konfluentnog obrazovanja. U razmatranju procesa i strukture konfluentnog obrazovanja autor naglašava da se uspješno potvrđivanje i razvijanje unutrašnjih potencijala djece može najbolje ostvarivati u dobro koncipiranim i umješno realiziranim procesima konfluentnog obrazovanja. Takve ishode je moguće očekivati zato što su, u procesima konfluentnog obrazovanja, sadržani važni preduvjeti individualno i društveno poželjnog odgoja i obrazovanja: *socio-kulturalne dimenzije (akulturacija i enkulturacija), psihosocijalne dimenzije (socijalizacija i internalizacija), biopsihološke dimenzije (diferencijacija i integracija) i intrapsihičke dimenzije (individuacija i personalizacija)*. Ove dimenzije su uzajmno povezane i čine jedinstveni konfluentni proces obrazovanja.

U svim životnim, razvojnim periodima čovjeka prisutni su razni vidovi učenja. Od rođenja do smrti čovjek uči na razne načine: uvjetovanjem, po modelu, identifikacijom, uviđanjem

i na druge načine. Prof. dr. Mujo Slatina ove i druge važne načine učenja temeljno i pregledno razmatra. Ukazuje i na razlike i jedinstvo dva važna procesa: procesa učenja i podučavanja. Slikovito kaže da je učenje lice, a podučavanje naličje i tvrdi da su ova, dva važna preduvjeta razvoja ličnosti, sjedinjena u konfluentnom obrazovanju. U Osvrtu, autor sintetički ukazuje na relacije između učenja i podučavanja. Na jednom mjestu kaže da podučavanje uspješno zato što mu je cilj učenje, a uspješno je «kada učitelj shvati da je njegova osnovna uloga **pomoći** učenicima u učenju; kada je pronikao u potrebe, interesovanja i želje svojih učenika, tj. kada je spreman i sposoban **upoznati** svoje učenike; kada je učenje proces u kojem učenici dijelom **potvrđuju**, a dijelom **razvijaju** svoje individualne životne snage, tj. kada je učenje aktivni a ne pasivni proces; kada su učenici **motivirani** za učenje, tj. kada su **svjesni potrebe** sticanja i **razine** svojih stečenih znanja, sposobnosti i vještina; kada su učenici dobro upoznati s onim **što trebaju naučiti** i na koji način **dobivati povratne informacije** o svojim postignućima i svom napredovanju.»

U knjizi «Od individue do ličnosti», ustvari u vrijednom naučnom i stručnom ostvarenju Muje Slatine, je moguće zapaziti mnogo novog, *pedagoški i psihološki prihvatljivog i praktično ostvarljivog*. U procesima formiranja ličnosti od posebne važnosti su autorova nastojanja da kitički rasvijetli potrebu i puteve razvijanja *kognitivnih, emotivnih i konativnih dimezija ličnosti*. Prezentirani rezultati njegovih studijskih analiza teorijskih i iskustvenih, pedagoških i psiholoških, **spoznaja o mogućnostima i granicama obrazovanja sposobnosti promatranja, pamćenja, mišljenja, osjećanja, volje i mašte** su očigledni pokazatelji tih nastojanja. Mujo Slatina polazi od činjenice da je opažanje osnov svakog znanja i da je sposobnost promatranja moguće, u odgovarajućim sredinskim uvjetima, razvijati. Autor prezentira dokaze o potrebi i putevima obrazovanja pamćenja. U iznalaženju i primjeni najboljih pedagoških puteva u obrazovanju pamćenja treba voditi računa o smjerovima obrazovanja sposobnosti pamćenja, o rezultatima naučnih istraživanja iz područja pamćenja i o promjenama u nast-

vnim planovima i programima. Obrazovanje sposobnosti mišljenja, naglašava autor ima, u okvirima konfluentnog obrazovanja, primarni značaj. U tretmanu mišljenja prof.dr. Mujo Slatina analizira njegove relevantne logičke i psihološke spoznaje i pokazuje zašto je obrazovanje mišljenja potrebno i kako je moguće to ostvarivati. Faze razvoja logičkog mišljenja, sadržaje misaonog procesa i načine obrazovanja pojmova sagledava u okvirima savremenih pedagoških shvatanja: osporova pogrešna a preferira opravdana. O pedagoškoj i psihološkoj važnosti kognitivnih stilova se danas, u naučnoj i stručnoj literaturi iz pedagogije i psihologije, izriču vrijednosni sudovi o njihovim teorijskim i empirijskim temeljima i neospornoj praktičnoj primjenljivosti. Iz prezentiranih činjenica o prirodi i vrstama kognitivnih stilova (zavisnost vs. nezavisnost od polja, analitički vs. neoanalitički stil, divergentni vs. konvergentni stil, tolerancija prema nesaglasnosti vs. netolerancija, otvorenost vs. zatvorenost, refleksivnost vs. impulsivnost) je vidljivo koliko i kako autor ove važne naučne i iskustvene spoznaje znalački unosi u suštinske zahtjeve konfluentnog obrazovanja. Potrebi razvoja **kritičkog mišljenja** zapravo potrebi razvoja njegovih bitnih dimenzija – mišljenje kao razvijena navika, interakcija između mišljenja i osjećanja, razlikovanje bitnog od sporednog, kritičko provjeravanje relacija u datom i zadatom, otkrivanje implicitnih misaonih sadržaja, iznalaženje činjenica koje su u opreci sa našim koncepcijama, spremnost za interdisciplinarnu komunikativnost, razvijanje kriterija i standardna vrednovanja, uzdržavanje od brzog suđenja i zaključivanja i kritičko mišljenje kao kritikovanje svih procesa mišljenja - prof. Dr. Mujo Slatina, potpuno opravdano, posvećuje dosta prostora **studioznom i kritičkom razmatranju**.

Emocionalne i motivacione osobine ličnosti učenika su važni činioci uspješnog obrazovanja i odgoja. Iako su važne za obrazovanje i odgoj o njima se, u teoriji i praksi odgoja i obrazovanja, ne piše i ne govori onoliko koliko bi stvarno trebalo. Autor, u rukopisu djela «*Od individue do ličnosti*», pokazuje da je za njega neprihvatljivo zamjerivanje emocija i motivacije u procesima obrazovanja i odgoja. On ukazuje

na smisao i korijene osjećanja, sagledava uvjete i načine obrazovanja emocionalnih sposobnosti i prezentirane elemente mogućih programa obrazovanja osjećanja. Autor naglašava da je volja važan motivacioni činilac i da je, zbog toga, potrebno sagledati njenu strukturu, njene karakteristike i razvitak. Svoja gledišta o potrebi i putevima obrazovanja volje zasniiva na dobrom poznavanju pedagoških i psiholoških spoznaja o prirodi i karakteristikama volje. U razmatranju potrebe i važnosti obrazovanja volje autor pristupa ovoj problematici na način kako je pristupio i drugim problemima o kojima piše u svojem djelu: **studiozno, argumnetirano i svestrano**.

Na kraju knjige prof.dr. Mujo Slatina, u dva posebna poglavlja, sagledava: *igru i slobodno vrijeme i principe konfluentnog obrazovanja*. Autor potpuno opravdano ukazuje na pedagošku funkciju igre, na njene intelektualne i kreativne dimenzije, na njen uticaj na tjelesni, emocionalni i socijalni razvoj, na njen rekreacioni karakter i na druge vrijednosti igre i slobodnog vremena (u prostorima slobodnog vremena se najčešće upražnjavaju aktivnosti vezane za igru). U studioznom razmatranju četiri para principa konfluentnog obrazovanja – *princip spontaniteta i aktiviteta, princip interakcije i komunikacije, princip slobode i odgovornosti i princip aktualiteta i totaliteta* - prof.dr.Mujo Slatina ukazuje na «načela, norme ili opće smjernice pedagoškog mišljenja i djelovanja». Korijeni principa konfluentnog obrazovanja su utkani u «ljudskoj prirodi» i u temeljima odgoja i obrazovanja, oni «čine dušu konfluentnog obrazovanja.»

Prezentirani rezultati sadržaja i načina njegovog tretmana nedvosmisleno govore da je knjiga «*Od individue do ličnosti*» **izvanredno pedagoško ostvarenje** prof.dr.Muje Slatine. Knjiga prof.dr.Muje Slatine je **utemeljeno na savremenim teorijskim, i pedagoškim i psihološkim, spoznajama, obogaćeno je provjerenim iskustvenim dostignućima i životno je vrlo podsticajno**. Ove vrijednosti nedvosmisleno pokazuju da će ovo djelo mnogo doprinijeti unapređenju i teorije i prakse odgoja i obrazovanja i uticati na promjenu zastarjelih i pogrešnih shvatanja o mogućnostima i granicama obrazovanja kognitivnih, emocionalnih i konativnih crta ličnosti. O teorijskoj i praktičnoj vri-

jednosti djela govore i druge činjenice: *brojnost primjerenih priloga, autentičnost praktičnih primjera, fleksibilnost predloženih modela mijenjanja praktikovanih načina odgoja i obrazovanja, prikladni fotosi, široki pregled raznovrsne izvorne literature i drugo.*

Ismet DIZDAREVIĆ

DRAGULJI O HAFIZIMA BOSNE I HERCEGOVINE

Hfz. Dr. Fadil Fazlić, Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, IC El-Kalem, Sarajevo, 2006. 400 str.

Imajući na umu činjenicu da su hafizi prvaci među vjernicima, da su oni plemići našega ummeta, da su najodabraniji oni koji uče Kur'an i druge podučavaju Kur'anu, te da bi u tom kontekstu sve što je zapisano i sačuvano na različite načine trebalo biti zapisano i sačuvano na jednome mjestu, hfz. dr. Fadil Fazlić se upustio u trogodišnji strpljivi, istraživački i precizni rad koji je krunisan knjigom, monografijom ili studijom uokvirenom pod naslovom *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina.*

U periodu koji seže više od sto pedeset godina u prošlost, hfz. Fazlić bilježi imena 961 hafiza. Od toga broja je 906 muškarca i 55 žena hafiza. Radi se zapravo o zanimljivom štitu koje predstavlja ne samo 961 biografiju, nego 961 sudbinu, priču... Brojni su podaci koje pred nas iznosi hfz. Fazlić, smještajući svakog od hafiza u odgovarajući vremenski i prostorni kontekst navodeći pouzdane podatke o datumu i mjestu rođenja, o školskoj naobrazbi, o načinu učenja hifza uz spominjanje muhaffiza, profesionalni angažman, datum i mjesto smrti i mezarja u kojima su ukopani... To je knjiga svih radosti i žalosti pojedinih hafiza, zapis raznolikih zgoda i anegdota koje se vezuju za pojedine hafize, knjiga koja bilježi njihove zatvorske dane, dane pobune protiv okupatora, dane njihovog pogu-

bljenja ali i knjiga koja nam kazuje da je Kur'an u životu svakog od spomenutih hafiza bio i ostao snaga pomoću koje su oni prevazilazili sve životne teškoće.

Svi podaci koje pronalazimo u ovoj knjizi temelje se na pisanim dokumentima, na arhivskoj građi, novinskim napisima te izjavama i dokumentima pronađenim kod članova porodice. Knjiga bilježi podatke do jula 2006. godine, otvorena je za eventualne dopune a imajući u vidu činjenicu da se broj hafiza u BiH iz dana u dan povećava, ona zasigurno već zahtijeva pripremu svoga novog izdanja.

Uz predgovor i rezime, rad sadrži dvanaest poglavlja: **Hafizi u Putopisu Mula-Mustafe Bašeskije, Hafizi prepisivači mushafa, raznih djela i rukopisa, Hafizi po regijama: sarajevska, banjalučka, bihaćka, goraždanska, mostarska, travnička, tuzlanska i zenička.** Redoslijed umrlih hafiza određen je prema godini preseljenja na Ahiret, a živi hafizi su poredani prema godini rođenja.

Posebna poglavlja posvećena su **Hafizima rođenim izvan Bosne i Hercegovine te Hafizima koji nisu zvanično položili hifz.** Rezime koji slijedi donosi u svom sadržaju niz zanimljivih i relevantnih podataka o stručnoj spremi hafiza (205 hafiza ili 29,67% ima visoku stručnu spremu), o zanimanjima hafiza (hafizi su obavljali funkcije reisu-l uleme, muftije, kadije, profesora, imama, hatiba, muallima, ljekara, pravnika, administrativnih radnika, trgovaca, zanatlija). Kada je u pitanju brojčana zastupljenost hafiza po pojedinim regijama statistike pokazuju, a hfz. Fazlić to navodi, da tuzlanska regija ima najveći broj hafiza (232 ili 26,64%), sarajevska (219 ili 25,64%), mostarska (166 ili 19,06%). Slijede travnička, zenička, banjalučka, bihaćka i goraždanska regija.

Na području BiH je živjelo a ima ih i danas, 25 kurra hafiza, poznavalaca sedam ili deset kir'aeta sa diplomama izdatim u Mekki, Medini, Kairu, Istanbulu, Damasku, Kartumu i Sarajevu.

Hfz. Fazlić ističe i bilježi značajan porast broja hafiza u posljednjim decenijama. Dok se u nekim dalekim vremenima decenijama čekalo na novog hafiza, dotle je u periodu od januara 1986. godine do jula 2006. godine, titulu hafiza